

АРХІВНІ МАТЕРІАЛИ

Присяжнюк Анастасія Андріанівна

(22. 12. 1894 (03. 01. 1895),

*м-ко Погребище Бердичівського пов. Київської губ.,
нині місто Вінницького р-ну Вінницької обл. – 08.*

*Об. 1987, там само) – фольклористка, краєзнавиця,
етнограф, педагог.*

Спроби біографії.

*Написала Настя Андріанівна Присяжнюк
(продовження. Початок № 5)*

Не раз приходила Ганна, плачучи, що Марченчиха заїдає, не вгодиш ні в чому. Помастить Ганя припіка, а вона ножем обдере. Мама плакали, але ні слова докору, що пішла проти волі.

В січні 1903 р. родився Василько в Ганни, моїй волі прийшов кінець. Я пішла нянчити дитину до Ганни. Нянчила дитину, а додому їсти ходила. Василько був крикливий дуже. В нього була золотуха. Кричав день і ніч і я натерпілась. Правда я ночувала дома, а раненько йшла. Обідали, але мене не просили. Ганя не мала права, а багачка Марченчиха лучше собаці вилле, ніж дитині дасть. А Марченко, знаючи наші злидні ще й скаже: «Вони пани вони привикли лягоміни* їсти та так рано хіба вони їдять?» і справді я бігла додому обідати в годин 10, як зголоднію.

Марченчиха мала корову, що давала відро молока зараз, а ні разу не дала склянки молока. Пригадую випадок вже восени. Вечером печуть хліб і пироги з калиною і буряком. Я так захотіла цього пирога як не знаю чого і от я не йду додому. Ганя каже: «Йди вже, Настуню, додому».

– «Я буду ночувати...». Ганна в жах прийшла. «Йди, Настуню».

– «Я не піду я вже боюсь».

– «Я тебе проведу».

– «Я хочу ночувати».

А пироги вже в печі. Ганя насилу мене вговорила і провела. А по дорозі сказала, що знає чого я остатись хотіла – пирога хотіла.

– «А пироги не пощитані, я завтра раненько тобі свій принесу».

В хаті було сім душ і 7 пирогів заліпили а мене не врахували. От яке було ставлення. В жнива Василька Ганна приносила до мами й я гляділа під наглядом. А восени я пішла до школи. Ганна мені набрала спідницю й блюзочку, а Іван старі чужі чоботи

*Легуміни (лат. legumina – овочі, стручкові) – це запозичений з польської та галицької кухні термін, що означає солодкі ласощі, вишукані страви або кондитерські вироби.

полатав і так мене спорадили в школу.

Іван для мами був не зять, а рідний син. Він до них і за порадою й так поговорити ввечері прибігав. Шие, шие чоботи набридне схопивсь, і дивись вже стукає молотком і там дошка одірвалась, там двері не так там щось з перелазом і Іван вже полагодив.

– Мамо, мамо! Я вже прибив дошку. А як п'яленький, то ще й скаже:

– Мамо, мамо! Мені люди кажуть, чого це ти на неї мамо кажеш?

– То й не кажіть. Про мене хоч горшком називайте, оно в піч не сажайте, – скажуть мама

– Е ні, ви мені як рідна мати, а то й ще й лучше.

Василь літом 1903 року приїхав з Одеси і мав призначення в Левнівку. Матрона найшла школу в м. Ржищеві. Вчилась вона на круглі п'ятірки. Написала туди з Дамцею Панасевич і прислала, щоб приїжджали. Василь сказав мені, що це він школу найшов. Школа одна на всю Київщину для дівчат второкласна при Монастирі. Туди приймали дітей вчителів, фершалів, урядників, дяків. Василь каже, що записав її на своєму утриманні учителя. Не знаю. Знаю тільки що й тут мама пішли на велику жертву. Мотрону треба було вирядити за певними правилами. 2 формених плаття, фартухи, одяло простині, 4 пари білизни, черевики і ще й заїхати туди. Їхати в Київ, а з Києва ще Дніпром до Ржищева. А за що випровадити? 50 крб тато залишили Мотроні, то опікуни покладали до возраста літ до 21 року. І взяти їх не можна. Мама позичили в Ганикея 20 крб і все пішло на одягу, а на дорогу може і в Івана взяли, бо він любив Мотрону. Щоб віддати Ганикейові мама продали 40 пудов хліба – в осені було дешево. А ми вже четверо остались більше на картоплі.

Я вже з Феклою пішла в школу. Часто в Сілівейстра начувала.

Вчителька моя Марія навіть звернула увагу, що я бідна і зазвала мене й Феклу в учительську, в якій вона жила з матір'ю, і дала нам цілий вузлик своїх платтів жакетика, щоб мені й Феклі перешили.

А опікун дядько Ригорко приїхав, знаючи наші злидні і почав умовляти маму, щоб оддали мене в найми.

– Віддали б ви Настуню в няньочки, то була б не голодна і якусь би одежинку заробила, – додає й дядина.

Мама сиділи на лежанці й плакали:

– Не можу віддати, Гандріян вмирав і наказав мені вчити дітей.

Як же я можу забрати її з школи?

– От, стара, – каже дядько, – Гандріянові однаково в землі лежати, а ви тут попухнете з голоду голі й босі.

А мама стали на свому, що не можуть з Андріанової волі вийти. Так дядько з дядиною, навіть не роздягались, це було зимою, і поїхали назад в Чорнявку. В них вже було й місце в хазяїв для мене.

А мама ця благородна неосвічена жінка твердо татів заповіт держала і вчила нас. Це було в той час, коли на всю Лисогору, Гарасимівку, Шпаківку не ходила ні одна дівчина в школу.

А нам злидням треба було витерпіти все. Не раз сміялись, що ми по-панськи ходимо. А ходила я ось як: сорочки нема. Пошили з рукавами з червоненького ситчику так як сорочку з рукавами, підперезали крайкою Разом і сорочка й платтячко і так місяців 5 хожу, поки тепло і поки не порветься, а мама щось ще розкорпають.

Сміялись, що «пани мої дрібнесенькі, а ваші, як біб».

Журились мама що й Мотрона не приїхала на різдв'яні канікули.

Ганна з Іваном почали хату ставити й мама, що могли трудом помогли.

Йшов 1904 рік. Іван не добудував хати, сів мало не в вальки, але війна Русько-Японська. Іван вже не вірив ні в Бога, ні в царя. Був дружний з Василем Андріановичем і той йому тлумачив, що Бога нема і ці слова падали на добрий ґрунт.

Іван ставив питання: За що йти воювати? Він 5-ь років віддав життя вже в Армії. Тепер робив гірко день і ніч, поки на хату згорився.

Марченко старий мав дуби, але й полінячки не дав на хату. Дав 15 соток города, на якому ще росло дубів з 15. Марченкових, то й картопля не росла.

Захищати землю? В нього поля не було. Захищати панів, в яких вся земля? Не захищати їх, а вибити до ноги. Так говорив Іван і всі згоджувались, а мобілізація і всі пішли. Іван пішов, але через місяць тяжкі вісті: Іван в лікарні для божевільних. Вже найшлися і такі, що написали своїм додому, що Іван Марченко прикинувся сумашедшим бо не хоче йти на війну за царя і такі балачки провадив в казармах серед солдат. Його хотіли взяти в тюрму, а він прикинувся, то в лікарні. Ця звістка приголомшила Ганну і всіх нас, особливо маму. Як прикинувся, то муки буде терпіти, як справді зума зійшов, то щож робити. Плачі в хаті. Ні поради ні розради. Поїхати до Івана, то Ганна от от родить. Я ночувала в Ганни. Палити нічим. Пішла Ганна в беріг нарубала якоїсь верби, а порубать не в силі. Посунула кілька ломак в піч цілими: оземок в печі а верх аж на лавці, на перепічному вікні. Прийшли сусіди й дивуються, що це за паливо, а допомгти ніхто не поміг.

Вночі будет мене Ганна: «Встань, Настуню, я вчаділа вже й кілька раз на двір виходила – голова болить. Встань і піди скажи мамі, щоб прийшли, бо я вчаділа. Не бійсь досвіток. А ти остань дома Я пішла. Мама хутко взулися і пішли без слова. А на ранок я дізналась, що родився Ригорцьо. Поклали його на печі. Там він пролежав, 6 тижнів і як тихо жив так тихо вмер. Це вже початок 1905 року. Похорони.

Вже 2 сім'ї голодних.

Івана, хоч він всі процедури в лікарні витерпів, скільки його не кололи, але визнали здоровим і повернули в казарму. Іван з армії втік. Прийшов додому. Поліція найшла дорогу до його хати, але він тікав на другі двері. Життя було розбите й бідне.

Я не сказала, що літом 1904 року Мотрону знов треба було в школу відправляти, а вже й продати не було чого. Мотрона стала клопотати через опікунів, через волость, щоб взяти гроші, ходила на Босе, в Чернявку й насилу виходила 25 крб. Це вже її і хватило. Ходили до Батрака й мама кілька раз, а клопоту на мамину голову багато.

Треба сказати, що Мотрона вчилась на круглі 5, і її нагородили: виділили 60 крб. А так як вже не мала чим заплатити за право навчання і за прожиття в общежитії, то

ці 60 крб і взяли за це. Коли б вона заплатила за себе раніш, то цю нагороду дали б її на руки. Отже, вона сама на свої кошти себе утримувала.

Весною 1905 року ми так збідніли, що мама не послали грошей, щоб Мотрона приїхала на великдень. Василь нам з Феклою вперше набрав по платтячку, а Мотроні не послав грошей на дорогу. Василь грошей не вмів берегти.

Приїхала Мотрона літом вже вчителька. Мама радіють і всі радієм, що вже вчителька, вже буде допомога.

Але материне серце неспокійне: Мотрона приїхала безвірницею, заборонила, нам дівчатам, богу молитися. Як ще образів не повикидала.

Вторік на Великдень мама чуть з горя не вмерли, що Мотрона дуже вірвала а з чистого четверга нічого не їла до Великодня: мама ходили й плакали всі ці дні – бачили дитина гибне з голоду.

А тепер, що буде як дізнаються люди? Але мама несвідомо пішли за своєю дитиною і теж перестали Богу молитися. Афона вже не молили богу. А злидні не кидали нас. Василь вчитель на канікулах без копійки, Матрона без копійки, і ще нас троє й Ганна бідує по ланах бігає, а Іван мусить ховатися, хоч війна кончилась, але царизм свого не дарує й має його судити військовий суд. Мотрона й Василь з Іваном в союзі ховають його, підтримують, але мамі не легше, коли горе в родині.

Коли злидні вже дуже допечуть, мама й скажуть:

- Отак богу не молитесь, лоба не перехрестите, то й добра нема.
- Мамо, адже й ви не молитесь, – скажу я.
- Ще що видумай! Ви ще спите, як я палю в печі й помолюсь як умію
- Е, мамо, я з печі дивлюсь на припічок і бачу, що тепер ви не молитесь.
- Біжи ще Явдосі чи Марині скажи, що я не молюсь!
- Нащо Явдосі? Нікому я не скажу, а вам кажу, що не молитесь.

В нас вже й коровка завелась. Мама примачулили поросятко, продали і помаленьку стягнулись на «хвоста», як вони казали.

Та корова мало молока давала. А й Ганні треба й Іван прибіжить, що зага пече – дадуть шкляночку.

От як сядемо їсти кисле молоко в середу (підреслення – Н.П.), то наша многострадална мама тільки боялась, щоб сусіди не дізнались. Коли хтось ішов, то хутко приймали миску з тим злощасним молоком.

То був старий режим, релігія насаджувалась царизмом і міцно держала темних людей в своїх лабетах. А забобони, повір'я.

З боку нашої мами на той час це був подвиг.

До Василя сходились вчителі по 3-4 чоловіки були по тижневі. Сперечались, мріяли, події 1905 року до них доходили. Дістав Василь українську книжку «Вік», про бога спорили. Василь ще 1904 році прочитав Дарвина й тепер Матрона була з ним згодна про бога.

А мамі голова туманіла, чим цю ораву нагадувати. І ні разу скарги від них не чула. Варили куліш і часом, нам малим, не хватало.

Давали цибулі хліба і годі...

Це мама селянська жінка затуркана забита пішла в школу до завідувача Мельничука й просила його поради, що робити, що в Фекли книжок нема, нема за що купити. Як він її порадить чи забрати дівчину з школи? Фекла вчилась добре дуже. Мельничук порадив Фекли з школи не забирати, а він як поїде в Бердичів, то може що вдасться. З Бердичева Мельничук привіз Феклі книжки. Це був 1904–1905 нав. рік. Фекла розказує що їй було дуже соромно, що мама прийшли в школу. А де було серце мамине, яка не знала, як з таким паном говорити, як до нього приступити. Не одну ніч не спала, але відважилась. Це був подвиг. А в такого дядька Сілівейстра, багача, Кузьма навіть школи не кончив.

– Може з 3-ої групи пішов. А такий гуменний, що мав кілька коровів, як дядько Ригорко, то й зовсім Машки не вчив – осталась неграмотна

Мати була єдина жінка на село яка турбувалась про освіту дітей. То вона пішла в волость, як хотіла Феклу вчити далі, і взяла в волості удостоверение: «Вдова Мария Присяжнюкова по имуществу принадлежит к категории самих бедных крестьян в чем и видано ей настоящее удостоверение на предмет ходатайства об определении в училище дочери Фекли Андриановны Присяжнюк», підписались Н. Левченко і Р. Мілятицький.

Найбідніша й найрозумніша мати своїх дітей.

Літо 1905 року. Матроні дали призначення в Дерганівку (Білилівка). Але знов: в чому їхати? Знов біганина до опікунів, до волості, щоб вирвати 25 крб. Вирвала зібралась і поїхала. В легше в мами на душі. Крутять кужеля, деруть пір'я але малий спокій. Якийсь маніфест, але ми про це не знаєм. Іван вже сидить дома й шиє. Я ходжу в 3 групу, Фекла в 5-ту. Афон малий тільки все їсти просить. Худющий і все кричить «Їсти». Мамі серце скіпається, але коли хтось прийде, й він канючить «Їсти хочу,» то вціпнуть кусочок сала чи молока. А потім стали класти коло себе качалку й свого любимця, що мають коло нього віка дожити, качалкою по ребрах по кістках.

Мама нас не били так вговорювали, а десь то добре біль до серця доходив, що мусіли бити прилюдно.

Мама прилюдно як могли наші злидні скривали, але вони вилазили.

Я жила як в раю. Рано пообідаю в школі Бузі Лівшку дам задачу дасть мені хліба з гусячим жиром. Піду до дядька Сілівейстра – там переночую, то мені печене й варене бо Галька хоче, щоб я була з нею й я цілу ніч з нею сижу читаю, а вона вишиває. Маріця й Кузьма півдня сидять, на дорозі щоб мене до себе запросити на ніч. Часто йшла ночувати до Олі Сидоренко, які помагала задачі рішати, й за це вона мені і бубликів купить і зернят гарбузових ціле решето дає. А мати макітру вареників передо мною ставить – лиш би я приходила.

Я йшла начувати часом тиждень не була дома, і не розуміла, що мама хвилюється, де я. Може де в воді? Може де собаки розірвали? То ж дорога водами, болотами, річками, кладками, полями. А я лише тепер розумію материне серце. А як і приходила додому, то цибулі, миску капусти кислої півчайної ложечки олійки і з хлібом наїлась.

Для мене байдуже, що їсти. Фекла ніколи ні в кого не ночувала.

Мама як і давніше в Беюмена брали набір все і навіть напір листами.

Зошит коштував 3 коп, а де їх взяти? і мама купляли листи паперу, ми їх зшивали й виходило 1½ коп. зошит, але без обкладинки. Ми з Феклою дуже від цього страдали, бо зошити наші були поперечні. Сміялись всі. І яка радість була як вмер Стасько і мене попросили псавтир читати. Це ж бухінець хліба, хустинка на злотий і ще Явдоха дала 20 коп. Такий заробіток. А ще був дохід, як ходили колядувати: Можна було 15 коп. наколядувати. Це же сума! А я ще вхитрилась, хоч дівчатам було не положено ходити хрестувати, то ходила, до тих, хто на полі, що до них рідко хто ходить. Була в Сіренка Івана, Кульбіді Ригора Гольки Баби Тодори і навіть в Миронихи і Явдохи Данил.

А на посипання давали гроші, але тільки хлопці ходили й я не відважувалась піти.

Так ми перезимували й зиму 1905-1906 року. Чи дала щось Мотрона мамі з грошей не знаю, а нам з Феклою набрала на плаття на великдень. Це вже було щастя неописане. А 5 травня родилась в Ганни Яринка. Я вже нянька (підкреслення – Н.П.) це тоже заробіток. Фекла закінчила 5 групу й готувались десь в школу далі. Не знаю чого Мотрона її в Ржищев не направила...

Івану прийшло з Житомира, щоб явився в Військовий суд. Чи його нарешті поліція взяла, але суд присудив 2 тижні арешту по місцю жителя.

От він і сидів при волості. А до нас. біда за бідою стали заглядати.

Мотрона поїхала в Білилівку й там зв'язок встановила з своїм вчителем, що вчителював в Ширмівці – Крикливий. Може він її ще познайомив з Козятинськими залізничниками и вона почала Революційну роботу в Білилівці. Толкувала маніфест, який вийшов 17 жовтня. Кого вибрати в депутати, щоб інтереси людей захищав. Організувала дівчат, і стала їм рукоділля ввечері преподавати: вчила шити, квітки робити, а разом і читала революційні книжки. Толкувала. Тепер свобода, то відкрила вечірню школу для хлопців, хоч цього не можна було робити при приходській школі: читала їм книжки нелегальні й додому давала. Це донеслось до поліції. Виділили стражника до неї на цю вечірню школу.

Прийде посидить, що ж він бачить арифметику читання. Прийде як книжки міняє, то дає хлопцям житія святих ті, які були в шкільній бібліотеці, а нема Стражника, то вона дає нелегальні книжки, Дали знати до начальства з'їхав попечитель (духовний чин) все добре, в дітей гарні знання, а в руку попечителя не поцілувала.

Весною кончився навчальний рік і її звільнили з Білилівки. Це ще півбід. Мало шкіл.

А мамі це як гострий ніж в серце.

Отже Василя не захотів поміщик Гейне в Левківці, бо в 1905 році була на буряках забастовка – перевели в Кулешів. Це не страшно.

А тут почалися такі події, що мама вже цілі ночі не сплять.

Мотрона зв'язалась з Ловчинським і з єврейськими робітниками. Ловчинському з Києва передав прокламацій Павло Фролович Адаменко.

Більшість прокламацій мали розпов. Мотрона, Василь і Іван Марченко.

Як мама дізнались не знаю, бо я нічого не знала.

Вночі прокинулась чую розмова: Прийшов Василь і тихенько питає мами (а мама сидять):

– Не було ще ?

– А хіба ж ви не вкупі були? –

Мама вийшли на двір і все ходили, ходили. Аж вдосвіта прийшла Мотрона мало не по пояс мокра оброшена, в болоті, і так вона лягла спати в клуні на соломі, а мама ходили по подвір'ї й стерегли, щоб хто в клуню не зайшов, не побачив, а розбудити, щоб передяглась, жаліли. Це святе слово мати. Нам не давали по двору голосно говорити. Бігли з прокламаціями до Матрони, щоб прочитала, то мама казали, що її нема вдома. Десь пішла. Мама був добрий конспіратор.

Ціле літо в нас збори. То приходять читати, то пісень вчити то за порадою. Мотрона всіх приваблює і Феклиних і моїх товаришів, щоб їх на свою сторону приваблювати прощупувати, хто здатний пропагандистську підпільну роботу виконувати.

Був такий випадок всі ми були в церкві на хорах – співали. Мотрона сказала, щоб я і Фекла просили до нас в Братерську пасіку погулять хористів. Стали думати, коли, що, де збиратись.

– А прямо зараз, – порадила Мотрона.

Пішли всі. Душ 20. Як з церкви, то, звичайно, голодні.

Прийшли не в пасіку, а до нас. Мама варили їсти для своєї сім'ї: борщ і локшину до молока А тут враз стільки народу.

Сіли всі за стіл. Сміх. Жарти. Ті, що сіли на покуті, сміялись з тих, що коло подушок, і як мама вийшли з становища? Дістали ложок, накроїли хліба. Насипали дві великих миски борщу і поставили тим, що на покуті, а ще дві миски локшини з молоком досталось тим, хто коло подушок. Сміху жартів веселості було тьма.

– Ага їжте борщ покутяни, а ми коло подушок будем локшину з молоком. А що взяли?

Тепер то, майбуть, би сталось високе давление крові, а тоді мама так мудро зробили, що й не придумаєш.

Цілий день веселились різні гри вдома і в лісі. Полуднали цибулю молоду м'яту з хлібом. Але думаю, хто ще є в живих ту днину згадують.

Мотрона радила куди вчитися йти. Що читати, де книжок дістати. А помню той день вона найбільше Веру Шевченко обробляла. Довго говорили.

Назад лодкою їхали на Габриля. Мама були той день без обіда, але скарги ми не чули.

Від маминого ока нічого не скрилось, але вони так себе поводили наче їх і не було. Повна воля нам Мотрона організувала з Погребищенських хлопців політичний гурток і проводила читки, збори давала настанови, кого куди послати щоб зробити забастовку, на буряках. Коли збори були в нашій хаті, то Мотрона мене й Феклу

ставила на чатах, а мами не ставила, але вони до половини ночі ходили й на дорогу й за хату й прислухалися до кожного шелесту. Коли всі порозходяться, то допіро лягають на лежанці спати. На твердій лежанці на дранті. А чи ж не спали вони?

А рано знов керувати немудрим господарством і чим нагодувати не тільки своїх дітей, а й Василевих нахлебників 2-3, що горланили, співали, а помочі з них не було. І не видно, щоб Василь щось давав до хати.

А тут ще горе: Іван з Ганною чогось став битися. Прийде Ганя плаче, а раз забрала Яринку колиску саме в жнива й покинула. Ну, щось мама йдуть доять корову Ганнину й журяться. Вже Іван нам обробляє поле з половини, бо в нього поля нема.

Ганна сіє собі коноплі в нас на полі, а мама ще й прядуть Ганні і це все за ті Латуни. Це було в жнива. Через тиждень десь Ганя пішла до Івана. Жнива. Яринці, 2 місяці. Я дитину гляжу, але це все турботи мамині. Вони разів два йдуть наглядати. А раз я була з Яринкою й почалась гроза, град. Я сама, град розбив вікно, а я щоб від грому сховатись стала під комін (а кагла ж відкрита). Мама так перехвилювались, що чуть не вмерли. Ще град не кончився, як вони вже босі по болоті бігли до мене. А рана вже була велика.

Не раз вони казали, що тато їм читав житіє святих Андріана і Наталії. Андріан казав: «Жінко, через дітей ми терпимо нещастя. Не було б дітей не було б печалі, але не було б дітей не було б і радості». Але ми повинні сказати, що щось наші мама з нами мало радості бачили.

(архівний текст подано зі збереженням орфографії;
продовження в наступному номері)

*Висловлюємо щирі вдячність директору
КУ «Погребищенський краєзнавчий музей імені Н. А. Присяжнюк»
Княжук Л. В. за надані архівні матеріали*